

Az orosz birodalom születési
Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről
 szerkesztette: Frank Tibor
 Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 414 oldal

A kötet a Gondolat Kiadó birodalomtörténeti sorozatának negyedik darabja, amely az orosz történelem sajátos világát mutatja be a középkortól a jelenkori Eurázsiai Gazdasági Unióig, többnyire politika-, esemény- és eszmetörténeti szemszögből. Húsz tanulmánya öt kronológiai egységbe van rendezve. (Az időrend alól csak az utolsó, tematikailag némiképp elkülönülő tanulmány mentesül). A szerzők között neves és elismert történészek mellett fiatal russzisták is feltűnnek, akik ugyanúgy jártasak kutatási témájuk nyugati és orosz történeti

szakirodalmában, éppúgy folytatnak oroszországi levéltári, könyvtári kutatásokat, mint az idősebb generáció tagjai. Az alaposság, a különböző elméletek bemutatása és összevetése, mint ahogy a Punch brit szatirikus hetilapból válogatott illusztrációk is, valamennyi tanulmányon keresztül végigkísérik az olvasót. A kötetet a szerkesztői előszót követően Szvák Gyula rövid bevezető tanulmánya indítja, amelyből megismerhetjük az orosz történelem hazai kutatásának alakulását és intézményeinek létrejöttét, valamint azt is, hogy milyen buktatói lehetnek az ilyen jellegű vizsgálódásoknak.

A kötet első egysége a középkori orosz államalakulat változásait és értelmezéseit állítja középpontba. Font Márta Oroszország középkori gyökereit mutatja be a kezdetektől a 15. század végéig. A Kijevi Rusz, a tatár uralom, és Moszkva felemelkedésének eseménytörténete mellett ismerteti az adott korszak vitás kérdéseit („varégek hívása” problémakör, Alekszandr Nyevszkij 13. századi nagyfejedelem alakja), továbbá elemzi a térség folyamatosan változó etnikai arculatát és vallási viszonyait, amelyek mind szerepet játszottak a születő moszkvai modell alapjainak lerakásában. Gyóni Gábor az orosz földek „összegyűjtésé-

nek” folyamatát követi nyomon Moszkva és Novgorod 14–15. századi küzdelmének középpontba állításával. A szerző szavaival élve nem csupán két hatalmi központ rivalizálásáról volt szó, hanem eltérő fejlődési, „geopolitikai” modellek összeütközéséről, amelyben a nyugati típushoz közelebb álló, „demokratikusabb” berendezkedésű, más vallási ideológiát valló Novgorod alulmaradt az önkényuralmi rendszert kiépítő Moszkvával szemben. *Szili Sándor* az orosz expanzió-történet egyik állomását, Szibéria 17. századi meghódítását tárja az olvasók elé a szibériai kutatók által alkalmazott, illetve adaptált frontier-elmélet segítségével, kitérve Moszkva és az őslakosok viszonyára is. Ez esetben az orosz terjeszkedés eredményességét az jelezte, hogy mennyi prémadót sikerült beszédeni, valamint milyen mértékben építették ki az orosz közigazgatást. Ennek alapján megállapítható, hogy Nyugat- majd Kelet-Szibéria meghódítása nem haladt olyan gyorsan és zökkenőmentesen, mint ahogy azt a korábbi orosz történetírás és propaganda sugallta.

A következő egység öt tanulmánya Oroszország világbirodalomává válását, térfoglalását vizsgálja. *Sas-halmi Endre* azt mutatja be, miként kapott hangsúlyos szerepet a császári Róma a cári hatalom reprezentációjában I. Péter idején. Az ikonográfiában és a ceremóniában a pogány Róma szertartásai (diadalkapu, dicsőítő szónoklatok), az antik mitológia és történelem alakjai (Her-

kules, Julius Caesar, Augustus) kerültek előtérbe, amelyek az uralkodó imperatori mivoltát hangsúlyozták. A szerző rámutat arra, hogy az orosz cár ezzel az aktussal tulajdonképpen Európa uralkodóival kívánt egyenrangúvá válni. Ennek érdekében komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett az Orosz Birodalom, és személyének elismertetésére. *Filippov Szergej* a „pétervári korszak”, azaz a 18–19. századi orosz autokrácia (I. Pétertől kezdve II. Miklósig) reformkísérleteit tekinti át, amelyek egyaránt szolgálták Oroszország modernizációját és nemzetközi elfogadtatását. A reformcsomagok a politika, a társadalom és a gazdaság területére egyaránt kiterjedtek, több-kevesebb sikerrel, ám bevezetésük mindig újabb konfliktusokat idézett elő. Ugyanakkor az is fontos szempont volt, hogy az uralkodói hatalom mindvégig fennmaradjon. *Varga Beáta* Ukrajna sorsának alakulását kíséri végig 1654 és 1764 között, amikor az Oroszországgal kezdetben vazallusi viszonyban álló autonóm állam teljesen alávetett, széttagolt tartománnyá vált. A folyamatot sokféleképpen korszakolták és értelmezték a kutatók, a szerző szerint 1657 után a változó erőviszonyok miatt fokozatosan szűkült az ukrán hetmanok mozgásteré, akik látszólag az önállóság, az autonómia és az alávetettség között választhattak, 1708-tól kezdve viszont csak a legutóbbira maradt lehetőségük. *Gebei Sándor* az orosz–lengyel kapcsolatok 17–18. századi történetét

tárja az olvasók elé, amelynek végére Lengyelország – miután szomszédjai felosztották – megszűnt létezni, míg Oroszország egyre jelentősebb politikai tényező lett Európában. A lengyel állam hanyatlása egyaránt köszönhető belső (politikai és gazdasági), valamint külső (nemzetközi) tényezőknek, amelyeket a szerző igen részletesen elemzett. *Szaniszló Orsolya* az orosz történelem 18. századi sajátos jelenségét, a női uralkodók hatalomra kerülését taglalja, elsősorban II. Katalin, a hatalmát sikeresen megszilárdító cárnő példáján keresztül. Noha a női uralom nem volt ismeretlen, az, hogy egy évszázadon belül négy nő is hatalomra került, mindenképp orosz sajátosságnak tekinthető. Mindegyikük dinasztikus válságnak köszönhetően, nemesi intrikák, gárdaezredek segítségével, azaz palotaforradalmak útján jutott a trónra.

A harmadik egység a cárok birodalmába kalauzolja el az olvasókat. *Bodnár Erzsébet* tanulmánya I. Sándor külpolitikáját elemzi, jól érzékeltetve, miként vált a kezdeti idealista, az örök béke eszméjében hívő fiatal uralkodóból sikeres külpolitikát folytató orosz cár, akinek köszönhetően az Orosz Birodalom komoly tényezővé vált az európai politikában, vezető szerepre téve szert a keleti kérdés kezelésében és a Balkánon. Mindez szorosan összefonódott I. Sándor missziótudatának kialakulásával. *Suhajda Szabolcs* az 1827-ben létrehozott politikai rendőrség, a III. ügyosztály éves jelentéseinek tükrében vizsgálja azt, mi-

lyen kép alakulhatott ki a cári kormányzatban a lengyel kérdéstről. A szerv kezdetben megértően viszonyult a lengyel eseményekhez, az elégedetlenség mellett felhívta a figyelmet az orosz túlkapásokra is. Az 1830 novemberi felkelést követően viszont a jelentések az ellenségképet erősítették, ami megmutatkozott a lengyel emigrációról írott beszámolókból is. *Medzi-brodzsky Alexandra* az orosz eszmetörténetbe nyújt bepillantást Konsztantyin Leontyjev gondolatainak ismertetésével. Az „orosz Nietzsche”-ként és „csalódott szlavofilként” is számon tartott orosz filozófus valójában egyedi nézeteket vallott, a bizantinizmus, azaz a „sokféleség az egységben” elvét hirdette. Kiállt a cári autokrácia és a keleti egyház mellett, de elutasította a pánszláv törekvéseket, mivel úgy vélte, hogy az az uniformizálódást, az egyöntetűséget segíti elő, míg az orosz jövőt a bizánci kultúrkör adaptálásában látta. *Gyimesi Zsuzsanna* a 19–20. század sajátos és izgalmas eszmerendszerét, a kozmizmust ismerteti meg az olvasókkal. Az emberi lét és a világegyetem működése közötti összefüggéseket, közvetlen kapcsolatot, azaz kölcsönösséget valló eszmerendszer elsősorban a természettudományban és a vallásfilozófiában jelent meg, de nagy hatással volt az orosz képzőművészetre is, amely a tudományos megismerés csatornájaként szolgált. A fejezet utolsó tanulmányában, *Bebesi György* a cári Oroszország utolsó évtizedeit tekinti át, részlete-

sen bemutatva a korszak gazdasági-társadalmi problémáit, bel- és külpolitikai feszültségeit, valamint az utolsó cár, II. Miklós uralkodását. A reformok és az alkotmány megadása csak átmenetileg orvosolták a bajt, ráadásul többnyire korlátozottan kerültek bevezetésre. Az orosz uralkodó következetlensége és könnyű befolyásolhatósága az említett feszültségek mellett mind hozzájárultak az 1917-es év eseményeihez.

A negyedik egység tanulmányai a szovjet történelem és a jelenkor egy-egy fejezetét taglalják. *Frank Tibor* írásában Joseph E. Davies amerikai moszkvai követ tevékenységét dolgozza fel. A gazdasági és társadalmi viszonyokat helyesen érzékelő diplomata a politikai kirokátpereket illetően „politikai vak-ságról és süketségről” tett bizonyosságot Washingtonba küldött jelentéseiben és visszaemlékezéseiben. Noha további kutatások szükségese ahhoz, hogy az ügyvédként végzett Davies viselkedésének motívumait megérthessük, a szerző hangsúlyozza, hogy a nagykövetnek jelentős szerepe volt a második világháború alatti és utáni szovjet-amerikai párbeszéd kialakításában. *Krausz Tamás* az 1939-es német-szovjet megnemtámadási paktum megítéléséről, újabb interpretációiról értekezik tanulmányában. Az új megközelítések (sokszor hamisítványokat felhasználva) megpróbálják a Szovjetuniót és Sztálint is felelőssé tenni az események alakulásáért, a második világháború kirobbanásáért. A szerző pontról-pontra

igyekszik ezek egyoldalúságát és hiányosságait bemutatni, hangsúlyozva, hogy a paktumot moralizálás nélkül, objektívan, minden körülményt megvizsgálva kell értékelni. *Fóris Ákos* a szovjet-magyar kapcsolatok kezdeti éveit (1945–1949) elemzi a háborús bűnösök felelősségre vonásának kérdésében. Részletesen ismerteti a szovjet és magyar igazságszolgáltatási szervek kapcsolatát és jogi hátterét, ami kidolgozottsága ellenére valójában tág teret biztosított a Szovjetunió-nak. A gyakorlatban a szovjetek nem törekedtek az együttműködésre, nem adtak ki információkat és embereket többszöri kérésre és jogalapi hivatkozásra sem. Ez a magatartás 1948-ban változott meg. *Baráth Magdolna* a Szovjetunió és „külső birodalma” létrejöttét vizsgálja, azaz azt, hogy a második világháború után miként alakította ki a sztálini rendszer befolyási övezetét Kelet-Közép-Európában. Hangsúlyozza, hogy a keleti blokk kialakítása a lehetőségeket kihasználva, a határokat óvatosan feszegetve történt meg. A Szovjetunió eleinte fenntartotta a polgári demokratikus berendezkedés látszatát, ügyelve arra, hogy a helyi kommunista pártok szerezzék meg a kulcspozíciókat. 1947 után viszont erőteljes szovjetesítés indult meg a térségben a Marshall-tervre adott válaszként. *Galicza György* a jelenkori, posztszovjet térség reintegrációs kísérleteiről ír tanulmányában, elsősorban a gazdasági együttműködést vizsgálva. Az események

bemutatásakor kitér az elméleti háttér, a birodalmi eszme és az eurázsiai gondolat újjáértelmezésére, valamint a putyini modellt meghatározó dokumentumok ismertetésére is. A folyamat az 2015-ben megvalósult Eurázsiai Gazdasági Unióval teljesedett be.

A kötet utolsó fejezetében és egyben utolsó írásában, Széchenyi Ágnes irodalomtörténeti esszéjében az orosz és szovjet irodalom, valamint -birodalom magyarországi tükrét mutatja be 1825 és 1945 között. Az orosz és a szovjet írárok hazai fogadtatását nagymértékben a politika határozta meg. Bár az oroszoktól való félelem mindvégig megmaradt, a kezdeti ellenszenvet idővel felváltotta a kíváncsiság, az elismerés, az azonosulás, majd a szervilizmus.

A szerző – a megítélések részletes elemzése mellett – nagy hangsúlyt fektet a sajátos orosz irodalmi és történeti viszonyok bemutatására, amelyek szintén befolyásolták a felemás recepciót.

A tanulmánykötet igen összetett, alaposan és nemzetközi kontextusba ágyazva mutatja be az orosz történelmet; nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a szakmai és laikus közönség egyaránt megismerhesse és megérthesse az orosz sajátosságokat, történeti problémákat. Aki mélyebben kívánna egy-egy kérdésben elmerülni, a tanulmányok végén található irodalmi ajánló segítségével könnyen megteheti.

Váradai Katalin

történész, segédmuzeológus
Déri Múzeum, Debrecen